

İlim ile Ahlak Arasında Bağ Var mı ?

Günlük hayatta ahlak denilince daha çok pratik (amelî/uygulama) alan akla gelir. Yeme içme, giyim kuşam, geçim ve iş hayatı, görgü kuralları gibi hususlar bunların başında gelir. Bir 'değer' alanı olması itibarıyla kutsal ve sosyal müeyyide ile irtibatlı olan ahlak, kişinin kendisi, inancı, içinde yaşadığı toplum, çevre ve devlet gibi nice konularla içiçedir. Bunun yanında ahlakın genetik veya sonradan öğrenilen bir konu olup olmadığı, kültür ve tarihsel hafıza ve insan tabiatının-mizacının ahlak ile ilgisi ayrı bir bahistir. İnsanın aldığı eğitim, içinde bulunduğu devir-dönemin ruhu, iç dünyasındaki umut ve beklentiler ahlakı yakından ilgilendirir. Onun için üzerinde ne kadar düşünce üretilirse üretilsin, ne kadar fazla konuşulursa konuşulsun konuya dair net bir çözüm beklemek, gerçekçi olmaz. Çünkü konu, bir yönüyle pratik hayatla ilgilidir ve hayat, bir ırmağın akışı gibi sürekli değişkendir.

Ahlak kelime olarak hulk'tan gelmekte olup kişinin nefsinde yerleşik bulunan yatkınlıklara işaret eder. Bu açıdan 'fiiler, nefsten herhangi bir fikrî ve iradî güçlüğü ihtiyacı kalmadan sâdır olur' demişlerdir. Yatkınlıklar, iyi ise nefsten 'faziletler', kötü ise 'reziletler' şeklinde ortaya çıkar. Bu açıdan ahlak, özünde nefsten bilgi verir ve onu faziletli fiillerin kendisinden doğmasını sağlayacak şekilde terbiye etme işini üstlenir.¹ Şunu biliyoruz; bir kişinin tavrının ahlaka konu olabilmesi için onun akıl, irade ve ihtiyara (seçimde bulunma imkanına) sahip olması gerekir. Akıl, üzerinde işlem yapılacak konu ile ilgili bilgiyi sağlar. İrade ise bir şeye yönelmeyi ifade eder. İhtiyar, iki veya daha fazla sayıda seçime konu olan şeyler arasında (iyi-kötü, faydalı-zararlı) seçim yapma işidir. Bütün bunlar aynı anda olmalıdır. Eğer ki, kişide bunlardan herhangi biri bulunmazsa, ahlak da ortaya çıkmaz. Onun için çocukluk aşamasındakiler henüz olgun bir akla sahip olmadığından yapıp etmelerine ahlakî diyemiyoruz. Akıllı veya akîl dengesi yerinde olmayanlar ile iradî (bilinçli) bir yönelimi içermeyen konular da ahlakî değildir. Demek ki, istek ve öfke yetisini dengeleyecek akîl muhakeme yetisi varsa, biz o kişiyi ahlak varlığı olarak görebiliriz.

İslam ahlak düşüncesinde ahlakta 'iyi' ve 'kötü'yü belirleme yetkisi, başka bir ifade ile ahlakta otorite olarak Cenâb-ı Hakk görülür. Farklı itikadî mezhepler arasında tartışmalı bir konu olsa da nihayetinde akıl yerine vahyin bu yetkiye sahip olması, ağır basan görüş olarak kabul edilir. Her ne kadar aklın sahih işleyişi ile ahlakta iyi ve kötü bulunabilir, belirlenebilir olsa da muhakemesine duyguların karıştığı aklın doğru karar verip veremeyeceği her zaman tartışmalı bir konudur. Bunun yanında ahlakî değerler, genel geçer birer ilke olarak kabul edilir. Aksi halde kişiye, zaman ve zemine göre değişkenlik gösteren değerler, ahlakı aşındırır. Hal böyle olunca, kendilerini Hz. Muhammed'in manevi evladı olarak gören İslam düşünürleri başta olmak üzere Müslüman toplum açısından ahlakı belirleyen varlık, Allah Teâlâ; onun yeryüzünde ne şekilde anlaşılıp uygulanacağı konusunda ise Hz. Muhammet birer kaynak olarak kabul edilmiştir. Bu açıdan ahlakta Allah rızasını kazanmayı hedeflemek ve Kur'an'ın

¹ Bkz. Aydın, Mehmet, "Ahlak" maddesi, (tarihçe), *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 2, sf. 10.

ifadesiyle 'üsve-i hasene' olan Hz. Peygamber'in (Ahzâp Suresi, 21) yaşantısını örnek almak ahlakta esas olmuştur. "Biz, seni, âlemlere gerçekten *rahmet* olarak gönderdik!" (Enbiya Suresi, 107). "Şu bir gerçek ki, sen, yüce bir ahlak üzeresin." (Kalem Suresi, 4). "Ben, güzel *ahlakı tamamlamak* üzere (peygamber olarak) gönderildim." (Hadis) şeklindeki dini verileri bu bağlamda düşünebiliriz.

...

Dünyaya *beşer* olarak geliriz, *insan* olmak için hayat boyu mücadele ederiz. Zira akıl varlığı olmamız itibarıyla aklımızı ve ona dış dünyadan veri sunan diğer idrak yetilerini yerli yerince kullanmak gibi bir görevimiz vardır. Beş duyu ve bunların iç dünyamızdaki yansımaları, akıl dediğimiz düşünme yetimize sürekli veri/malzeme sunar. Dış dünyayı incelemek, tabiat yasalarını öğrenmek, yaşam için onlardan istifade etmek akıllı varlık olmamızın gereğidir. Özellikle güvenlik, barınma, geçim ile ilgili vücut bulan düşünceye dayalı araştırmalar ve ilimler, pratik/amelî aklın ürünü olarak kabul edilir. Bunlar dünya hayatının imarı için elzemdir. Bu konularda hangi toplum-millet ilim bayrağını önde götürürse, gündemi belirleme imkanına da onlar kavuşur. Bunun yanında bir de merakın ürünü olan ve varlık incelemelerini içeren düşünce boyutu vardır. Buna da teorik/nazarî akıl denilir. Bu çeşit akıl yürütme ile var olan nedir-nelerdir sorusuna cevap aranır. Tabiatla var olanların alt yapısında nelerin var olduğu (cevher-araz, atom altı parçacıklar, karanlık madde vb. gibi) sorusundan soyut ve manevi varlıklara uzanan çizgide varlık hiyerarşisi incelenir. Fizik-metafizik bütünlüğü içinde insan, kendine bir anlam küresi inşa eder. Bu anlam küresi dahilinde, amelî aklın bulguları belli bir sisteme kavuşur ve insan, niçin varım, ne için yaşıyorum, elimde ve etrafımdaki şu şey-ler ne işe yarar gibi ne-dir, nasıl ve niçin sorularına cevap verir hale gelir.

İlim, her bir akıl sahibi Müslüman için farz (ödev) ve yitik hikmet olup beşikten mezara kadar talep edilmesi gereken nimettir. İlim ile insan, aslında kendinde olmayan 'aklı' talep eder. Bu talep dünyanın en ücra köşesinde bile olsa oraya uzanır. İlim, bir ihtişamdır ve bulunduğu yeri mamur hale getirir. Uzun süreli kavga, yoksulluk ve dargınlık, fesat (bozulmayı) getirir demişlerdir. İnsanlar, kavramlarda anlaşabilirse uzlaşma ortaya çıkar. Yoksulluğu bertaraf etmek için tabiatın dilini bize çözümleyen bilgi önemlidir. Dargınlık ise nihayetinde ancak ahlak güzelliği ile bertaraf edilebilir. Bu açıdan ilim/bilgi olmadan, tabiatın dilini anlamadan, anlamlı ve sahih bir varlık küresi inşa etmeden ne düzgün ve düzenli bir (dış) yaşam ne de ahlaklı bir (iç) yaşam söz konusudur. İlim, uygulama (amel) içindir diye filozof Âmirî'ye (v. 992) hak vermemek elde değildir.

İbn Sînâ (v. 1037), insanı, beden + nefis varlığı olarak görür (ki, çoğu İslam düşünürü böyle kabul eder) ve asıl olanın nefis olduğunu söyler. Çünkü beden fani, nefis bakidir. Akıl ise nefis cevherinin gelişmiş ve varlığı idrak eden halidir. Asıl olan ise aklın nazarî kısmıdır. Onun için insandan geriye nazari akıl kalır ki, bunun görevi, dünya hayatında ilim yoluyla Allah'ın, diğer manevi varlıkların ve nesnel unsurların sahih bilgisini elde etmesidir. Çünkü hakiki saadet ancak bununla elde edilir. Kişiye düşen görev, nazarî akıl itibarıyla varlığın 'doğru' bilgisine; amelî akıl yönüyle 'güzel ahlak'a ulaşmasıdır. Demek ki, bu dünyada kişinin en önemli vazifesi, akıllı canlı olarak varlığın doğru bilgisine ve ahlakî olgunluğa erişmesidir. Kişinin her iki açıdan sözü edilen durumlara nail olması, onun vazifesi olması yanında ahlakî bir görevidir de. Şu halde ahlak, sadece yeme içme, oturup kalkma vb. durumlar değil bilgi ve kültür açısından da

hareket halinde olmak manasındadır. Çünkü 'güzel' olarak nitelenen erdemlere/faziletlere ancak doğru bilgi ile ulaşılabilir.

Tasavvuf ehline ilim, yaşam pratiği (amel) için olmakla birlikte işin daha özünde ahlak, kişinin iç dünyasında cimrilik, pintilik, haset fesat, kin kibir, merhametsizlik gibi nice menfi duygu ve düşünce hallerinden insanın kendini arı duru hale getirmesi çabasıdır. Yunus Emre'nin "Çün okudun bilmezsin / Ha bir kuru emektir" şeklindeki eleştirisi, ilmin yaşanmak için tahsil edilmesine yöneliktir. "İlim meclislerinde okudum kıldım talep / İlim geride kaldı, illâ edep, illâ edep" ifadesi de aynı minval üzeredir. Yaşanmadıkları bilgiyi taşıyanlara, Kur'an'da, 'Kitap yüklü eşekler!' (Cuma Suresi, 5) şeklindeki ağır tenkide bu gözle bakmakta fayda vardır. Bir de bilgiyi dünyevî haksız menfaat, zorbalık, zulüm, kibir vb. amaçlı kullananlar da vardır ki, söz konusu kişiler, amaç ile aracı birbirine karıştıranlar olarak resmedilir Fârâbî (v. 950) düşüncesinde. Çünkü insan, bu dünyada fani bir varlıktır. Ancak onun özü olan nefsi, bakidir. Onun için ilim, baki olan âleme yönelik olarak işlev görmelidir. Dünyevî geçim, gelir temini gibi hususlar elbette önemlidir. Ancak ilim, 'insan' 'olmak' içindir. Namık Kemal'in (v. 1888), E. Renan'a (ö. 1892), *Renan Müdafanamesi* isimli eserinde 'ilim sadece kuvvet elde etmek için değil aynı zamanda kişinin mânen olgunlaşması içindir' demesi bu açıdan anlamlıdır.

Bugün modern düşünce, ilmi (bilgi), bir kuvvet olarak görür. Descartes'a atfedilen, 'tabiatın hakimleri ve efendileri olacağız' mottosu ilginçtir! Çünkü aydınlanma düşüncesi ile birlikte ilim, bir şeye karşı güç devşirmenin ve ona hakim olmanın aracı unsuru olarak görülmüştür. Halbuki ilim, kişinin kendini (nefsini), yakın çevresi ve içinde yaşadığı tabiat ve toplumu (devlete), hemcinsini (insanları) tanınması ve insana sorumluluk bilinci vermesi gereken bir meziyet olmalıdır. Ki bu durumda ancak ilim, bir ahlakî eylem olabilir. Aksi halde akıl ve ilim, pekala kötüye de kullanılabilir. Nitekim günümüz şartlarında en çetrefil ve en tahripkâr haksızlık ve ahlaksızlıkların ancak üst seviyede bilgi ile mümkün hale geldiğini artık biliyoruz. Sözü büyük bilge Yunus'umuza bırakalım:

İlim ilim bilmekdir. İlim kendin bilmekdir.
Sen kendini bilmezsin, ya nice okumaktır ?

Okumaktan ma'nâ ne ? Kişi Hakk'ı bilmekdir.
Çün okudun bilmezsin; ha bir kuru emektir.

Okudum bildim deme, çok tâat kıldım deme.
Eri Hak bilmez isen, abes yere yelmektir.²

² Bkz.

[https://www.academia.edu/9205650/%C4%B0L%C4%B0M_NEY%C4%B0_B%C4%B0LMEKT%C4%B0R_Yunusu_Niy%C3%A2z%C3%AE_ile_Anlamak_\[Eriřim: 29.05.2024\].](https://www.academia.edu/9205650/%C4%B0L%C4%B0M_NEY%C4%B0_B%C4%B0LMEKT%C4%B0R_Yunusu_Niy%C3%A2z%C3%AE_ile_Anlamak_[Eriřim: 29.05.2024].)